

ישראלים, שהיה מקום לדון ולומר שמאחר שכיום ברוב חוזי ני"ע מופיע סעיף שהחברה תדון עם יריביה רק בבית המשפט, נמצא שקיבל עליו הישראל בכל הנוגע לחברה את דין הערכאות, וכיון שבדיניהם אינו מגודר כבעלים אמתיים אינו עובר על איסורים. (ואף שדעת הט"ז [ח"מ סי' כח] שאין ישראל יכול לקבל על עצמו לדון בדיניהם — דלא כסמ"ע הסובר שישראל יכול לקבל ע"ע לדון בדיניהם — כבר כתבו נתי"מ והתומים שם שכל זה כשמקבל עליו לדון אצל עכו"ם, אבל אם מקבל עליו לדון אצל ישראל עפ"י דיניהם, מהני קבלתו לכו"ע). אולם כל זה אינו, שזה פשוט שלכו"ע אין לישראל לקבל על עצמו יסוד המנוגד לגישה וההבנה של התורה, רק שהתחייבויות ממוניות יכול אדם לקבל על עצמו, וא"כ פשוט שגם המקבל על עצמו לדון עפ"י דיניהם לא נשנה את גישתינו כלפי בעלותו בחברה, להתיר לו האיסורים הכרוכים בהחזקתה.

הישראלים בעלי המניות עצמם יש לדון על פי הגדרה זו, שאם לא נאמר כן נמצא שהדין כלפיו ישתנה מאדם לאדם — כלפי הגוי לא יהיה בעלים, וכלפי הישראל יהיה בעלים, וזה תמוה.

ועל פי סברת החזו"א עלתה לנו דרך נוספת להתיר רכישת אג"ח ממדינות וחברות זרות שרוב השותפים בהם נכרים, שכיון שרוב הבעלים נכרים דיני עכו"ם חלים על הישראלים כלפי הגויים, וכיון שחלים על מיעוט הישראל דיני עכו"ם כלפי הנכרים — שוב אין הדין משתנה וגם כלפי ישראלים אחרים שעוסקים עם החברה או לווים ממנה יהיו נידונים בדיני עכו"ם, וכיון שבדיני עכו"ם קיים מושג ה'חברה' שהיא ישות עצמאית ואינה מוזהרת באיסורי ריבית, אין איסור להלוות למדינה או חברה זרה אף שיש בה מיעוט ישראלים.

אמנם אין לטעות ולהתיר רכישת אג"ח ומניות גם בחברות שרובם

שאלה ג

קרנות פנסיה אם חייבים בהיתר עסקה.

תשובה

חלק רביעי — קרנות נאמנות

השקעה בקרנות נאמנות — קופות גמל, השתלמות, ופנסיה

העמיתים, וההשקעות נזקפות על אחריותם של בתי ההשקעות בעלי הקרן, והמשקיע הפרטי מצידו אינו

יש טועים לומר שקרנות נאמנות הינם גוף עצמאי כבעלותם של בתי ההשקעות אשר שם מופקדים כספי

המתנהלות עפ"י ההלכה. (והקרנות הכשרות המשווקות בשוק מתנהלות בעיקר בשני מסלולים, א', קרנות המנהלות השקעות באג"ח באופן המותר, כגון על פי הית"ע או אגחי"ם של מדינות וחברות זרות שמותרים להלוות בריבית וכמבואר לעיל. ב', קרנות המשקיעות בתעודות סל, כי רכישת תעודת סל אינה השקעה ישירה במניות אלא השקעה בחברה המנפיקה את תעודות הסל, והחברה מצידה אינה מחויבת להחזיק את הכספים במניות שנמצאות בסל דוקא, רק שחייבת להשיב את הכספים למשקיעים בהתאם למדד הסל).

ואף שהארכנו לעיל בנידון השקעות בחברות ובנקים – שניתן להתיר באופן שימכור חלקו לנכרי, וכפי שהתבאר דרך המכירה בזה (למכור את חלקו בחברה לנכרי, או להשתתף עמו בחלק שביעית ומחצה, או להקנות לו את הכסף שרוצה להשקיע בשוק ההון וכדו'), שבזה ניתן להינצל מחשש האיסורים – אולם בקרנות פנסיה וגמל עצה זו הינה כמעט בלתי אפשרית, כיון שהמשקיע מפריש מכספו או ממשכורתו מידי חודש בחדשו, ונמצא שבכל חודש וחודש יצטרך לערוך מכירה חדשה לגוי על סכום ההפרשה של חודש זה, כי הקנין של אתמול אינו כלום לכספים של היום – שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ונמצא שכל חודש יצטרך לחזר אחר עכו"ם כדי להקנות לו או להשתתף עמו.

אחראי על הנעשה בכספו, כי הוא מצידו השקיע רק בקרן והחייבים כלפיו הם מנהלי הקרן ולא החברות שכספי הקרן מושקעים בהם. והדבר פשוט שגישה זו מוטעית מיסודה, כי הקרנות אינם גוף רווחי עצמאי הסוחר ומרוויח עם כספי העמיתים, וכל מהותם אינה אלא גוף ניהולי המנהל את כספי העמיתים במקצועיות, והם הוקמו כתחליף למצב שכל עמית ישקיע את כספו לבדו בשוק ההון בצורה לא מקצועית, ומנהלי הקרן אינם אלא שליחים של העמיתים המשקיעים בקרן, וכל רווח או הפסד נזקף על אחריותם של העמיתים בלבד, (ורווחי בתי ההשקעות באים מדמי הניהול שגובים מהלקוחות), ועל כן פשוט שכל הכספים שמשקיעים הקרנות בהשקעות אסורות – כהשקעה במניות של חברות שאינן מתנהלות עפ"י דין תורה, או רכישת אג"ח ללא היתר עיסקא, וכן הלוואות שהקרנות מלוות לחברות בריבית ללא הית"ע, (וכן מצוי שהקרנות מלוות כספים לעמיתיה נגד כספי הפנסיה הנמצאים בקרן ברבית) וכדו' – האחריות נזקפת על המשקיעים והם אלו שעוברים על האיסור.

ובאחרונה עמדו כמה עסקנים ועוררו שאסור להחזיק כספים בקרנות פנסיה לא מבוקרות, והנה ענין זה נוגע כיום לכל השכירים שומרי תו"מ מאחר שהחוק מחייב את המעבידים להפריש לעובדים פנסיה, ולכן ראו צורך להקים קרנות כשרות

בירור צדדי ההיתר למעשה בכל זה

הרמ"א שבשעת הצורך ניתן לסמוך על זה, (אלא שהוסיף שאם כתב השליח השטר על שמו של המשלה הוי כריבית הבאה ממלווה עצמו, אמנם בנידון דידן שההלוואה רשומה על שם הקרן ולא על שמות העמיתים פשוט דהוי רבית ע"י שליח). וראה גם בשו"ת שואל ומשיב [מהדו"ק ח"ג סי' לא] שסמך להלכה להתיר הפקדת כספים בבנקים — אף שהבנק מלווה את הכסף בריבית — משום דהוי ע"י שליח. ואף שבאחרונים יש שחלקו עליו בזה, עיין שו"ת מהר"ם שיק [יו"ד סי' קנז] ומהרש"ם [ח"א סי' כ] — עכ"פ כסניף ודאי שניתן לצרף דעת השו"מ. אלא שסברא זו לא ניתן לצרף אלא לענין חשש הריבית, אולם כפי שהתבאר פעילות החברות כרוכה לעיתים גם באיסורי שבת או חמץ בפסח ושאר דברים אסורים, וכזה אין שייך היתר האמור.

אלא שבנוסף ניתן לצרף את סברת המהרש"ג שהבאנו לעיל בתחילת הדברים, שכיון שהחברה עוסקת גם בהיתר וגם באיסור, ודעת הישראל לא היתה להשתתף אלא בחלק ההיתר בלבד, וחלק האיסור לא ניחא ליה, ומנהלי החברה עוסקים בזה בעל כרחו — הרי הוא כאנוס ואין מוטל עליו עונש כלל, ואפילו לכתחילה מותר לו להשתתף כיון שהוא משתתף רק על דעת ההיתר ואין רצונו כלל בחלק האיסור, ע"ש. והרי לנו סניף נוסף

ונראה לבאר צדדי ההיתר בנידון (וידעתי נאמנה שכאשר הציעו את הדברים לפני כמה שנים בפני הגרי"ש אלישיב זצ"ל שלל את חשש האיסור בזה) שיש לצרף כמה מהטעמים שהבאנו לעיל להקל, ולהוסיף טעמים נוספים. ראשית, בנוגע לבעיה של ריבית — כיון שכמעט אינו בנמצא שהקרנות מלוות לגורמים פרטיים, ועיקר הפעילות שלהם היא מול חברות, וכבר הבאנו לעיל דעת כמה מגדולי האחרונים ז"ל שאין איסור רבית בהלוואה לחברה או מחברה ואפילו בבעלות אנשים פרטיים ישראלים — מכמה טעמים, (א', שחברה נחשבת כישות משפטית עצמאית ואינה מצווה באיסורי תורה. ב', שבעלותם של בעלי המניות מוגבלת, ובפרט אם אין לו עמדת השפעה בהצבעות, כמ"ש האג"מ המנח"י והגרי"ש אלישיב — אין מי שמצווה על איסור רבית, שהחברה עצמה אינה מצווה, ובעלי המניות אינם מצווים כי בעלותם מוגבלת. ג, כמ"ש המהרש"ג שכיון שאין לחברה שעבוד הגוף רק שיעבוד נכסים אין בהלוואה כזאת איסור רבית, והגם שהכרעת הפוסקים אינה כן, עכ"פ לסניף ניתן לצרפו).

ומלבד האמור ניתן לצרף דעת רש"י בתשובותיו — העתיקו הרמ"א [יו"ד סי' קס סט"ה] שאין איסור ריבית כשנעשה ע"י שליח. וכתב

לצרף שאין חשש בהשקעות במניות של חברות העוסקות באיסורים, כיון שהיתר בלבד.

גילוי דעת שלא ישקיעו את כספו אלא בהשקעות כשרות בלבד

במעות ראובן וחייב שמעון להשיב הדמים שנתן לו ראובן וכל נכסיו משועבדים לזה, והשעורים באחריות שמעון השליח בלבד ושליו הן.

וכן יש לדון שאם ראובן ושמעון נתנו כל אחד מנה ללוי לקנות להם סחורה בשותפות, וראובן הקפיד שלא יקנה אלא חטים, ושמעון לא הקפיד, ועירב לוי השליח את הכסף וקנה במנה שעורים, ולא התכוון לעבור על דברי ראובן המקפיד אלא דעתו לקנות השעורים עבור שמעון שלא הקפיד, ודאי שהשעורים של שמעון בלבד, ואין חילוק אלו מטבעות נתן לוי למוכר, שכיון שעירבם נעשו שותפים בכל המטבעות ואימתי שירצו לחלוק חולקים בלי שומא — דזוזי כמאן דפליגי דמי, ונוטל זה מאה וזה מאה, וכן השליח כשנטל מאה לקנות עבור שמעון עשה בזה חלוקה ולקח מחלקו של שמעון, ולמחר כשיקנה ממצות הנשארים חטים יקח את חלקו של ראובן בלבד ויהיו החטים כולם של ראובן. (ואפילו קנה את השעורים במטבעות של ראובן לבד ג"כ קנה שמעון השעורים, שכיון שראובן ודאי אינו מקפיד על החלפת מעותיו — הרי זה כאילו החליף השליח מטבעות של ראובן בשל שמעון וקנה השעורים

ולמעשה נראה שאם יודיע המשקיע למנהלי הקרן — בכתב או בע"פ — שאינו עושה אותם שליחים לעסוק עבורו רק באופנים ובדברים המותרים בלבד, ההשקעה מצידו מותרת, ואין רשות למנהלים להשקיע את כספו באיסור. ולא מיבעיא שאם מקבלים המנהלים את תנאיו — שאנו מניחים שאת כספו משקיעים רק בהיתר, וההשקעות האסורות מושקעים מכספי הנכרים המשקיעים ג"כ בקרן (או מיהודים אחרים שאינם חוששים ר"ל לאיסור), ועכ"פ לא ממנו, שהרי על ממונו התנה שלא ישקיעו אותו בדברים אסורים, וקיבלו את תנאו.

אלא אפילו אם אין בכוונת בית ההשקעות לקבל את תכתיביו ומצידם ימשיכו להשקיע את כספו בכל השקעותיהם באופן שווה עם שאר העמיתים, נראה שכיון שהוא מצידו התנה שאינו ממנה אותם שליחים לכך — יצא ידי חובתו.

ונבאר הדברים, הנה פשוט שאם ראובן נתן מעות ביד שמעון שלוחו לקנות לו חטים, והתנה עמו שאם יעבור על דבריו ויקנה שעורים לא יהיה לו לראובן בשעורים כלום לא לרויח ולא להפסד — שאין רצונו לקנותם, והלך וקנה שעורים, הרי זו גזילה

שמבצע הקרן נזקפות ממילא על המשקיעים שאינם מקפידים, והוי כאילו חלקו המעות הנמצאות בקרן — השקעות באופנים כשרים מושקעות ממעות המשקיעים המקפידים, והשקעות האסורות ממעות שאין בעליהם מקפידים על השקעות כשרות דוקא. וכמו בלוי שקנה ממעות השותפות שעורים, דהוי כאילו חילקו ראובן ושמעון, וקנה רק לשמעון כמו שהתבאר.

ואפילו אם קנו מכל המעות רק השקעות אסורות — כיון שעברו בזה על דעת המשקיע המשלח נעשה גזלן על המעות וקנה הכל לעצמו, וכיון שכן לא עבר המשקיע על שום איסור או שותפות בהשקעות אסורות.

לשמעון). ואפילו נאמר שחלוקה צריכה קנין, ובלי קנין אינו יכול להתחלק משותפו [ראה בטור סי' קעג] — בזה שלקח השליח מהמעורב וקנה עבור שמעון, בזה עצמו עשה הקנין עבור שמעון ונתחלק שמעון מראובן.

וכל זה כשקנה לבסוף גם חיטים נגד מעותיו של ראובן וכאמור, אבל אם לוי השליח קנה בכל המעות שקיבל מראובן ושמעון שעורים — בניגוד לאזהרת ראובן, פשוט שנעשה גזלן על מעות ראובן וחייב להשיבם, והשעורים שקנה במעות ראובן של לוי הם.

ועפ"י המבואר נראה לענין ההשקעות בקרנות — שכיון שגילה המשקיע דעתו להנהלת הקרן שהוא אינו חפץ שישקיעו מכספו בהשקעות אסורות, א"כ כל ההשקעות האסורות

אין לחוש מזה שהחברה מעניקה לו רווחים שלא באו מכספו

שיתכן שהשקעות הכשרות הניבו פחות, ואילו ההשקעות האסורות לא הושקעו מכספיו כלל.

אולם גם בזה נראה שאין לחוש, שכיון שבית ההשקעות מחלק מעצמו את הרווחים בין כל העמיתים — אף שמצד הדין אין המשקיע יכול לדרוש את הרווחים שהניבו ההשקעות האסורות כאמור — אם ירצו מנהלי הקרן להעניק לו חלק מרווחי השקעות אלו אין עליו איסור לקבלם. שהרי המעות לא נאסרו בהנאה, ואין בכל

אלא שלפ"ז נמצא לכאורה שעל המשקיע לברר כמה תשואה הניבו ההשקעות הכשרות של הקרן מאחר שאין לו שום חלק בהשקעות האסורות של הקרן, שלא נעשו בכספו כלל כאמור, ואם לא עשו אלא בהשקעות אסורות — אף שחייבים להשיב לו כספו כדין גזל וכנ"ל — מכל מקום במה זכה בחלק ברווחים שעשו בדברים האסורים. וא"כ עדיין לא מצאנו פתרון לשאלה כיצד מותר לישראל שותפו"מ ליטול חלק ברווחי הקרן שווה בשווה עם כולם, כיון

שבהלוואה בריבית יש ליתן צד נוסף מדוע אין הישראל המשקיע אחראי לכך. שנראה שאם יטול ראובן מעותיו של שמעון להלוותם בריבית לצרכי שמעון בניגוד לרצונו של שמעון, ושמעון מוחה בידו שלא ילווה מעותיו בריבית — כיון שהמעות גזל ביד ראובן אין הלווה חייב לשלם הרבית, שהרי התחייבות הרבית היא תמורת ההלוואה, וכזה שראובן הלווה במעות שאינם שלו ושמעון אינו חפץ בהלוואה זו שנעשית באיסור — לא התבצעה הלוואה כלל לא מראובן ולא משמעון, והרבית שנוטל ראובן מהלווה אינה רבית אלא גזל בידו, וראובן הנגזל פשוט שאינו עובר על הלאוים של רבית, וכן הלווה ג"כ כיון שלא היתה כאן הלוואה אינו עובר כלום, ולכל היותר יהיה דינו כאחד שחשב לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה. ואם גבה בכל זאת שמעון המעות מיד הלווה אין זה רבית אלא גזל וחייב להחזירם מדין גזל, ודו"ק. והרי סברא נוספת מדוע לא יעבור המשקיע באיסור רבית על הלוואות שמבצעים מנהלי הקרן, כיון שלפי האמת אין כאן הלוואה ולא רבית).

איסורים אלו שאנו חוששים להם בהשקעות אלו איסור שיתפוס את דמיו, וגם העסקים לא נעשו במעות בעין כדי שיתפוס את דמיו. ואין לומר שכיון שאם השקיעו הכל באיסור נמצא שחייבים להשיב לו כספו מדין גזל, ואם כן כשיחזירו לו רווחים יש לחוש לאיסור ריבית — שכיון שלא היתה כאן שום דרך הלוואה, הרי זה דומה לגזלן שגזל מעות ונתעסק עמם והרוויח מעות, ורוצה להחזיר לנגזל חלק מהרווחים שהניבו מעותיו — שאין בזה חשש רבית. כמו שכתב בשו"ע [י"ד סי' קעז סעי' יט] בשם תשו' הרשב"א. (ועיין בחוות דעת שם [סקי"ט] שהקשה מרמ"א [סעי' ה] דעיסקא שנעשה עליו גזלן אסור ליטול רווח, וחילק בין עיסקא שנעשה גזלן על המחצה פקדון, לגזילה שאין בה מלוה כלל. ועיין עוד בנחל יצחק [סי' פא סעי' ו]).

(כהמשך לסברא הנ"ל — שאם גילה דעתו שאינו רוצה שיושקע כספו בהשקעות אסורות, כל ההשקעות וההלוואות האסורות המתבצעות בקרן אינם מתבצעות עם כספו — יש להוסיף

אף שהקרנות והחוק אינם מקבילים תנאים אלו יש לנו לקבלם מצד הדין

שהתנה עמם ולא כלום. שאפילו יסכימו לקבל את תכתיבי המשקיעים — מאחר שהחוק אינו מתיר להם לעשות כן אין בהסכמתם כלום, והסכמתם אינה אלא מן השפה ולחוץ כדי למשוך לקוחות.

והנה כשהרציתי פעם הדברים בציבור, טענו כמה מהמשתתפים שכיון שהחוק אינו מתיר למנהלי בית ההשקעות להשקיע חלק מהכספים באפיק השקעה נפרד, א"כ אין בתנאי

כותר: האם קרנות פנסיה חייבים בהיתר עיסקה מחבר: הרב מנחם מנדל שפרן
 כתב עת: הישר והטוב יד, תשע"ג, מא - מח
 ** נא לשמור על קדושת הגליון / מתוך מאגר פרויקט השו"ת - אונ' בר-אילן**

ואדרבה מחזיקים ומשתמשים בו, ואע"פ שהצהירו שאינם מוכנים לקבל את תנאיו, מ"מ הרי הוא הצהיר מפורשות שהשקעתו אינה אלא על דעת שלא ישקיעו את כספו באיסור ואם יעברו עליה עליהם להשיבו לו. והנה בחו"מ [סי' רכב ס"ד] מבואר במוכר ולוקח שטוענים זה אומר תנאי היה בינינו במכר, וז"א לא היה תנאי בינינו — המוציא מחברו עליו הראיה, אמנם בניד"ד נראה שאף אחד מהם אינו נקרא מוציא מחברו, כיון שהכסף מופקד בתורת פקדון בקרנות הפנסיה ומתקיימת ביניהם עיסקא מתמשכת ששני הצדדים רוצים בה — שהקרנות מחזרים אחר הלקוחות, וגם הלקוחות מחזרים אחר הקרנות, ולעולם אין להכריע כיצד ועל דעת מה העיסקא מתבצעת, וא"כ כל שאין מנהלי הקרנות משיבים ללקוח את כספו אל לו לחוש לסירוב הקרן לקבל את תכתיביו כיון שהוא מצידו הפקיד מפורשות על דעת כן, ומצד הדין אסור להם לעבור על דבריו, ועליהם להשיב לו את כספו.

ב', יש לצדד בסברא נוספת המתאימה לקרנות פנסיה בלבד, שכיון שקרנות הפנסיה הוקמו ע"י הממשלה לטובת האוכלוסייה שיהיה להם מקור מחיה לעת זקנתם, לאו כל כמינייהו של חברות ההשקעות שהם גם ציבוריות — לקבוע מדיניות השקעה המגבילה פלך נכבד מאוכלוסיית המדינה מלהשתמש עם שירותיה, ועליהם

וכ"ש במקרה שמנהלי הקרן מצהירים מפורשות שלא יקבלו את תכתיבי המשקיעים וישקיעו את כספם יחד עם כל הכספים בהתאם למדיניות הקרן, איך ניתן להתיר.

ואין טענתם טענה. שכשם שמועיל הית"ע — למרות שהחוק אוסר על החברות והבנקים לנהל עסקים ולהלוות כספים על דרך היתר עיסקא, ומה גם שכל בנק מצהיר במפורש שגם אם ישבע הלווה וגם אם יהיה ברור בעדים שלא הרוויח כלום יגבו ממנו הרבית — ואעפ"כ סומכים על הית"ע. מאחר שבדינינו ההית"ע חל וההסכם קיים, ואם הבנק לא יקיים את הית"ע יהיה דינו כגולן, והדבר דומה לעריכת הית"ע עם גנב שידוע לנו שגם אם יפסיד יגזול בכח את כספו למרות שלא יהיה לו כלום — שמותר, שמ"מ המקבל לא קיבל על עצמו אחריות אונסין ומותר לאדם להיות נגזל. והוא הדין בניד"ד שמתנה עמם שלא ישקיעו את כספו בהשקעות אסורות, וכיון שדינם כשליחים אסור להם עפ"י דין להשקיע את כספו בהשקעות שהם בניגוד לרצונו, ואם יעברו על רצונו דינם כגזלנים.

ואפילו יצהירו מנהלי הקרן שאינם מקבלים את תכתיביו — ואם הוא נשאר בשלו יכול למשוך את כספו, אפ"ה ההשקעה מותרת מב' טעמים. א', שהרי למעשה לא השיבו לו את כספו

את דרישתם ולקבל הפקדה מוגבלת להשקעות כשירות בלבד, וההשקעות האסורות יבואו מכספי שאר האזרחים שאינם דורשים זאת.

ועל כולנה תמכתי יתידותי בסברת המהרש"ג הנזכרת לעיל, שהתיר אף השקעה ישירה בחברת מניות כיון שדעת המשקיע אינה אלא על החלק ההיתר של החברה, ובחלק האיסור דינו כאנוס, וההשקעה מותרת אף לכתחילה כיון שאין דעתו אלא על ההיתר ואינו צריך להימנע מלהשקיע. וכ"ש בהשקעה בקרנות שרוב ההשקעות של הקרנות הם בהיתר ומגלה דעתו שאינו רוצה שישקיעו באיסור, וההשקעה ג"כ הכרחית לעת זקנה שדינו כאנוס שההשקעה מותרת לכתחילה.

סוף דבר, נראה שאין לחשוש להשקיע בקרנות — ובפרט בקרנות פנסיה — אם יגלה להם דעתו שאין רצונו שישקיעו את כספו בהשקעות האסורות עפ"י הלכה.

להתאים את עצמם לכל רובדי הציבור. וכי אם תחליט הממשלה לסלול ולתקן כבישים רק בשבת ר"ל יאסר עלינו לנסוע על הכבישים — אם נדון שהנסיעה אסורה משום מעשה שבת — שנראה שכיון שסלילת הכבישים אפשרית בדרך היתר, והם החליטו החלטה שנוגדת את רצונו של חלק גדול מהעם, לאו כל כמינייהו לאסור עלינו את השימוש בכבישים שהם נכסי הציבור כולו. וכן אם יתקנו שהשימוש בבתי חולים וקופ"ח תהיה כרוכה באיסורי תורה כמלאכות בשבת או הלוואה בריבית — הכי ייאסר עלינו השימוש בבתי חולים וקופ"ח. ודאי נראה שההכרעה תהיה שכיון שעל הממשלה לדאוג לצרכי כל אזרחיה אין הכוח בידם להפקיע מחלק מאזרחיה את השימוש ההכרחי להם, ואף אם החליטה אחרת אין להחלטתם תוקף ויכולים הציבור לשנות ולהחליט אחרת כיון שזו חובתם. ומה"ט כיון שקרנות פנסיה הם שימוש הכרחי, יכלים הציבור לכפות על בתי ההשקעות לקבל

חלק חמישי — שאלות הנוגעות להיתר עיסקא ורבית

לסמוך על ההיתר עסקה לכתחילה

שאלה ד

האם ראוי לסמוך על היתר עסקה הנהוג היום בבנקים, או שראוי לבעל נפש להחמיר בדבר. וכמו"כ בהשקעה פרטית של אדם אצל חברו האם ראוי לסמוך לכתחילה על ההיתר ע"ע.